

УДК 347.23

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2025.7>**Г. Г. Харченко***orcid.org/0000-0002-4525-2805*

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПЕРЕРОБЛЕНУ РІЧ

У главі 24 Цивільний кодекс України [1] (далі – ЦК України) передбачає чимало способів набуття права власності. Помітне місце серед них посідає переробка, відома нам ще з часів римського приватного права. У Стародавньому Римі цей спосіб визначався латинським терміном *specificatio* і передбачав використання особою чужої рухомої речі як матеріалу внаслідок чого утворювалась нова річ. Доволі тривалий час серед римських юристів не було єдності за ким доцільно визнавати право власності на нову перероблену річ – специфікатором чи власником переробленої речі. Наразі таку саму дилему, по-своєму, вирішує й цивільне законодавство України і залежно від конкретних обставин життєвої ситуації власником нової речі, утвореної через переробку, потенційно може стати і специфікатор, і власник переробленої речі.

Прикладними питаннями застосування такого способу набуття особою права власності на річ як переробка свого часу займалось немало правознавців, зокрема, Н. С. Безсмертна, О. В. Дзера, В. В. Дубовик, О. М. Калітенко, І. А. Спасибо, Д. Ю. Сурай та ін., однак, попри це, актуальність порушеного вище питання не зменшується особливо крізь призму динаміки розвитку судової практики, що потребує постійної додаткової уваги правників.

Метою написання цієї статті є визначення основних характеристик переробки як способу набуття права власності, аналіз його правозастосування крізь призму положень цивільного законодавства України та особливостей судової практики в Україні.

Доцільно зазначити, що переробкою або специфікацією (лат. *specificatio*) відповідно до ч. 1 ст. 332 ЦК України вважається використання однієї речі (матеріалу), в результаті чого створюється нова річ.

У ч. 1 ст. 332 ЦК України, по суті, надана правова дефініція переробки, де, окрім іншого, фігурує дві правові категорії – річ і матеріал. Матеріалом може бути лише рухома річ. Нею відповідно визнається та рухома річ, яка використовується для створення нової речі. Остання, до речі, може бути як рухомою, так і нерухомою.

Після переробки матеріал стає складовою частиною нової речі, а тому у будь-якому разі, незалежно від того, за якими частинами ст. 332 ЦК України, в-решті-решт, буде визначатися власник нової речі, матеріал не підлягає відокремленню (ч. 2 ст. 187 ЦК України).

Слід зазначити, що переробка є первинним способом набуття права власності на річ. Цей спосіб характеризується тим, що нова річ обов'язково створюється з матеріалів, які належать іншій особі, що, між іншим, не виключає можливість використання специфікатором також і власних матеріалів у процесі переробки.

Важливим аспектом практики Верховного Суду є те, що питання створення нової речі в порядку специфікації з виникненням права власності на новостворене майно досліджується не тільки в контексті ст. 332 ЦК України, а й крізь норми ст. 331 ЦК України. Зокрема зазначається, що для виникнення в порядку специфікації права власності на нерухоме майно мають бути наявними також умови, визначені ч. 2 ст. 331 ЦК України: право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будівлі, споруди) виникає у момент завершення будівництва даного об'єкту. У разі якщо законом або договором передбачено, що право власності на нерухоме майно виникає з моменту прийняття його до експлуатації або державної реєстрації, то право власності на дане майно виникає з моменту прийняття до експлуатації або державної реєстрації [2].

Сьогодні цивільне законодавство України не містить чітких критеріїв, за якими можна було б визначити достатність здійсненого використання однієї речі (матеріалу) для створення іншої, нової речі. Зазначена обставина підвищує роль судової практики в остаточному вирішенні спорів щодо того, чи призвела певна діяльність до створення нової речі чи ні. Так, наприклад, Верховний Суд констатує, що реконструкція (перебудова) не спричинює створення нового нерухомого майна, а лише свідчить про зміни вже існуючого об'єкта, а вже існуючий об'єкт зі зміненими зовнішніми та внутрішніми параметрами не може визнаватися новоствореною нерухомістю [3].

Так само важливо звернути увагу на позицію Верховного Суду про те, що в розрізі ст.ст. 331, 332 ЦК України, якими регулюються правовідносини набуття права власності на новостворене майно, перероблену річ, не можна розглядати випадки набуття права власності на майно як сільськогосподарську продукцію та плоди, що виробляються, добуваються, одержуються з речі або приносяться річчю, оскільки це питання є предметом окремого правового регулювання (ст. 189 ЦК України), тоді як перероблена річ, як правило, є наслідком виконання договору підряду [4].

Слід взяти до уваги, що юридична (позасудова) формалізація факту створення нової речі з точки зору сучасної практики Верховного Суду не завжди є достатньою підставою для висновку про створення нової речі. Так, виключення квартири з житлового фонду для подальшого використання її під магазин непродовольчих товарів не слід кваліфікувати як факт створення нового окремого об'єкта в розумінні ст.ст. 331, 332 ЦК України [5].

У своїй правозастосовній практиці Верховний Суд, зокрема, звертає увагу на необхідність відрізнити поняття «поліпшення» речі, яке може мати свої наслідком створення нової речі через переробку, та «ремонт» речі. Поліпшення речі означає проведення в ньому таких змін, завдяки яким суттєво збільшується вартість майна, його корисність, порівняно з попереднім станом *без зміни функціонального призначення речі*, тоді як при проведенні ремонту відбувається не зміна майна, а відновлення його стану, корисних властивостей [6]. Попри те, що поліпшення речі зазвичай не веде до створення нової речі, проте і повністю не виключає цього, що доводить ч. 4 ст. 778 ЦК України.

За загальним правилом, наведеним у ч. 2 ст. 332 ЦК України, особа, яка самочинно переробила чужу річ, не набуває право власності на нову річ і зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу його вартість. У зазначеній нормі йдеться про неуправненість специфікатора на вчинення переробки чужої речі, тобто у нього відсутнє право на розпорядження (знищення шляхом переробки) чужою річчю (наприклад, на підставі договору або через наявність права господарського відання або оперативного управління), що виключає можливість визнання такої діяльності правомірною.

В своїй практиці Верховний Суд пов'язує самочинну переробку виключно із недобросовісністю специфікатора [7], проте ці категорії не завжди є взаємопов'язаними. Самочинну переробку може здійснити й добросовісний специфікатор, який до завершення процесу переробки чужої речі в силу об'єктивних причин просто не

знав і не міг знати, що його право на річ має вади, а тому він є добросовісним, проте незаконним її володільцем. Отож, самочинну переробку потенційно може здійснити як недобросовісний, так і добросовісний специфікатор, відмінність між ними полягає в тому, чи є, або немає умислу в неправомірних діях специфікатора, у разі якщо добросовісність визначати протягом всього часу володіння річчю, а не лише на момент заволодіння нею.

Самочинність переробки є обставиною, яка має виключати можливість набуття права власності на новостворену шляхом переробки нову річ. Цей імператив закону зумовлює неможливість набуття специфікатором права власності на самочинно перероблену річ на підставі ч. 4 ст. 332 ЦК України, що в контексті недобросовісності специфікатора, до якого Верховний Суд прив'язує своє правозастосування норми ч. 2 ст. 332 ЦК України, є цілком логічним, оскільки виключає з переліку потенційних власників на перероблену річ, осіб, які свідомо порушили право власності на річ (матеріал) іншої особи.

При вчиненні самочинної переробки чужої речі специфікатор не тільки не може набути право власності на нову річ, а й зобов'язаний відшкодувати власникові матеріалу його вартість. Причому на такий обов'язок специфікатора не впливає факт набуття власником матеріалу права власності на річ на підставі ч. 3 ст. 332 ЦК України.

Ч. 2 ст. 332 ЦК України чітко не вказано, на який момент часу має визначатися вартість використаного для самочинної переробки матеріалу, проте, керуючись принципом справедливості, вбачається правильним визначати цей момент моментом вирішення спору між сторонами.

Крім відшкодування власникові матеріалу його вартості на підставі ч. 2 ст. 332 ЦК України, останній може висунути вимогу й щодо відшкодування моральної шкоди на підставі загальної норми ч. 3 ст. 386 ЦК України, яка допускає у разі порушення права власності порушувати питання про відшкодування як моральної, так і майнової шкоди, завданої колишньому власнику речі.

Відповідно до ч. 3 ст. 332 ЦК України пріоритетне право на набуття права власності на нову *рухому* річ, створену специфікатором шляхом переробки речі-матеріалу власника, надається самому власнику використаного матеріалу, якщо інше не встановлено договором або законом.

З огляду на те, що загальне правило набуття права власності на майно у ч. 1 ст. 328 ЦК України втілено у формулу простого легітимного дозволу – «*дозволено все, що не забороняється законом*», це допускає можливість виникнення права власності й за аналогією закону. Тобто за

аналогією ч. 3 ст. 332 ЦК України може унормуватись питання виникнення права власності й на нерухомі речі за умови, що інше не передбачено положеннями договору або закону.

Для набуття права власності на новостворену шляхом переробки річ власник використаного матеріалу повинен мати відповідне бажання, а тому його волевиявлення є визначальним чинником для виникнення у нього права власності на нову річ.

У разі набуття права власності на нову річ, власник матеріалу зобов'язаний відшкодувати вартість переробки особі, яка її здійснила, якщо інше не впливає з домовленості між ними (ч. 5 ст. 332 ЦК України).

На виняток із дії загального правила ч. 3 ст. 332 ЦК України щодо пріоритетного набуття власником використаного матеріалу права власності на створену шляхом переробки нову річ вказує ч. 4 ст. 332 ЦК України. На відміну від ч. 3 ст. 332 ЦК України, норма ч. 4 ст. 332 ЦК України не прив'язана лише до рухомих речей, тобто набуття права власності специфікатором на нерухому річ ч. 4 ст. 332 ЦК України не виключає [8].

Згідно з ч. 4 ст. 332 ЦК України специфікатор може набути право власності на новостворену шляхом переробки річ тільки за наявності одночасно таких умов:

1) вартість переробки і створеної нової речі *істотно перевищує* вартість матеріалу.

2) бажання специфікатора щодо виникнення в нього права власності на нову річ.

До цих двох перелічених вище умов, які чітко визначені у ч. 4 ст. 332 ЦК України, судова практика з огляду на свою інтерпретацію ст. 332 ЦК України, додає й іншу додаткову обов'язкову умову: *добросовісність специфікатора*. На думку Верховного Суду, ця кваліфікаційна ознака способу набуття права власності, визначеного ч. 4 ст. 332 ЦК України, впливає з імперативу норми ч. 2 ст. 332 ЦК України, якою категорично визначається, що особа, яка самостійно переробила чужу річ, не набуває право власності на нову річ [9].

Доцільно звернути увагу, що передбачаючи таку обов'язкову умову для набуття специфікатором права власності як його добросовісність, разом з тим Верховний Суд не конкретизує, з якого саме моменту для застосування ч. 4 ст. 332 ЦК України має визначатись добросовісність специфікатора – на момент заволодіння майном (*часткова добросовісність*) або протягом всього процесу здійснення переробки чужого матеріалу для створення нової речі (*абсолютна добросовісність*).

Наразі ЦК України демонструє можливість застосування обох концепцій добросовісності

в нормах кодифікованого акта. Так, в концепт ст.ст. 344 та 388 ЦК України покладено критерій часткової добросовісності, а тому добросовісність особи визначається крізь призму концепції добросовісного *заволодіння* майном, тобто особа при заволодінні чужим майном не знала і не могла знати про можливі дефекти свого володіння.

Натомість у ч. 1 ст. 390 ЦК України бачимо застосування вже іншого критерію – критерію абсолютної добросовісності, коли недобросовісність набувача в даному разі зумовлена тим, що особа знала або могла знати, що вона *володіє* майном незаконно, тобто добросовісність визначається крізь призму всього часу володіння річчю. Проте, що дивно, у ч. 2 ст. 390 ЦК України цей критерій добросовісності знову змінюється, оскільки добросовісність набувача не ставиться в пряму залежність, чи дізнався або міг дізнатися набувач про незаконність свого володіння протягом всього періоду володіння річчю, а тому його статус добросовісного набувача не змінюється навіть якщо він дізнався про власника такого майна до вручення йому повістки до суду у справі за позовом власника про витребування майна.

Таким чином, можна констатувати, що на законодавчому рівні питання добросовісності особи не завжди прописується ясно і однозначно, а тому з огляду на те, що Верховний Суд притримується позиції, що застосування ч. 4 ст. 332 ЦК України є можливим для набуття права власності саме добросовісним набувачем, конкретизація критерію визначення цієї добросовісності в судових рішеннях не було б зайвим.

Разом з тим логіка тлумачення Верховним Судом ч. 2 ст. 332 ЦК України дає підстави для висновку, що добросовісність специфікатора тут оцінюється судом все таки крізь критерій абсолютності його добросовісності, а тому добросовісність оцінюється не на момент заволодіння річчю, а протягом всього часу володіння річчю. За таким підходом ч. 2 ст. 332 ЦК України і розглядається як імператив, який повністю виключає набуття права власності на новостворену шляхом самостійної переробки речі з огляду на наявність умислу на порушення права власності власника матеріалу (речі) з боку специфікатора, який свідомо вчиняє неправомірну переробку чужої речі, завідомо знаючи, що матеріал належить іншій особі.

Вище вже зазначалось, що однією з умов юридичного складу (підстави), за яким у специфікатора може виникнути право власності на нову річ є *істотне перевищення* вартості переробки і створеної нової речі вартості використаного чужого матеріалу. Істотна різниця у вартості переробки і створеної нової речі порівняно з вартістю використаного чужого матеріалу є оціночною кате-

горією і в кожному конкретному випадку має визначатися судом залежно від обставин конкретної справи. Вартість створеної шляхом переробки нової речі може визначатись за ринковими цінами на таку річ, тоді як вартість переробки може визначатися не лише самою роботою специфікатора, а й іншими чинниками, зокрема вартістю використаних в цій роботі речей (матеріалів) самого переробника.

Переробка як процес створення нової речі може здійснюватися різними способами, зокрема, через реконструкцію, добудову, модернізацію, монтаж, збирання тощо. Втім, слід пам'ятати, що означені способи не завжди ведуть до створення нової речі, тому при розгляді таких справ позивач, він же й специфікатор, вимагаючи від суду визнати за ним право власності на нову річ на підставі ч. 4 ст. 332 ЦК України, має довести, що через переробку відбулись істотні та якісні зміни ознак речі для того, щоб отриманий внаслідок його діяльності результат від використання чужого матеріалу, можна було б кваліфікувати як нову річ.

У разі задоволення позову на підставі ч. 4 ст. 332 ЦК України, особа, яка здійснила переробку, зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу моральну шкоду. Про відшкодування майнової шкоди власникові матеріалу, який через його переробку було знищено як річ, у ч. 4 ст. 332 ЦК України не йдеться. Проте це не виключає таку вимогу з боку власника матеріалу до специфікатора на підставі ч. 3 ст. 386 ЦК України, відповідно до якої власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди.

Аналіз положень ст. 332 ЦК України показує, що зазначена стаття унормовує можливість набуття права власності двома особами: або власником матеріалу, через використання якого шляхом переробки було створено нову річ (ч. 3 ст. 332 ЦК України); або специфікатором на підставі ч. 4 ст. 332 ЦК України. У разі відсутності у власника використаного матеріалу й у специфікатора бажання набути право власності на нову річ, створену шляхом переробки, така річ стає безхазайною і виникнення на неї права власності вже визначається положеннями ст. 335 ЦК України.

Разом з тим, якщо власник матеріалу все таки виявив бажання набути право власності на виготовлену з його матеріалу нову річ, то одночасно з набуттям права власності на таку річ у власника використаного матеріалу виникає й обов'язок відшкодувати вартість переробки специфікатору, якщо інше не встановлено договором. У вартість переробки може включатись різні складові, зокрема робота специфікатора, використані ним для створення нової речі власні

і чужі (третіх осіб) матеріали тощо. Розмір відшкодування вартості переробки специфікатору може бути зменшено за рахунок зарахування зустрічних вимог, оскільки у разі порушення права власності, власник використаного матеріалу має на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди (ч. 3 ст. 386 ЦК України). Завдання майнової шкоди у такому разі також є можливим, наприклад, у разі якщо вартість новоствореної речі є меншою ніж вартість використаного матеріалу.

Розмір вартості переробки специфікатор і власник використаного матеріалу можуть визначити між собою самостійно за домовленістю, без звернення до суду.

Підсумовуючи зазначене вище, можна дійти висновку, що сьогодні правильне використання такого способу набуття права власності як переробка прив'язано не лише до положень ст. 332 ЦК України, а передбачає комплексний аналіз цих норм разом з іншими взаємопов'язаними зі ст. 332 ЦК України статтями кодексу, зокрема ст.ст. 328, 331, 335, 386 ЦК України. Значним фактором тут виступає й судова практика, інтерпретація якою правових положень цивільного законодавства має усувати можливі недосконалість правових норм і дискусійні моменти практики їх правозастосування через неясність і нечіткість окремих приписів закону.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 28.02.2025).
2. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 30.05.2018 р. у справі № 14/312. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74411329> (дата звернення 28.02.2025).
3. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 11.11.2021 р. у справі № 910/8482/18 (910/4866/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424088> (дата звернення 28.02.2025).
4. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 27.11.2018 р. у справі № 908/236/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78359107> (дата звернення 28.02.2025).
5. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 21.03.2018 р. у справі № 208/2405/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73304644> (дата звернення 28.02.2025).
6. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 29.03.2023 р. у справі № 758/12462/20-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175570> (дата звернення 28.02.2025).
7. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 28.05.2019 р. у справі № 924/60/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82337134> (дата звернення 28.02.2025).
8. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 30.05.2018 р. у справі № 14/312. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74411329> (дата звернення 28.02.2025).

9. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 28.05.2019 р. у справі № 924/60/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82337134> (дата звернення 28.02.2025).

Анотація

Харченко Г. Г. Особливості набуття права власності на перероблену річ. – Стаття.

У статті висвітлюються основні характеристики переробки як способу набуття права власності, здійснено правовий аналіз його правозастосування крізь призму положень цивільного законодавства України та особливостей судової практики в Україні.

Підкреслено, що переробка є первинним способом набуття права власності на річ і визначається, окрім іншого, тим, що нова річ обов'язково створюється з матеріалів, які належать іншій особі, що, між іншим, не виключає можливість використання специфікатором також і власних матеріалів у процесі переробки. У судовій практиці питання створення нової речі в порядку специфікації часто опрацьовується не тільки в контексті ст. 332 ЦК України, а й крізь інші положення ЦК України, зокрема норм ст. 331 ЦК України в контексті виникнення права власності на новостворене майно.

Констатується, що сьогодні цивільне законодавство України не містить чітких критеріїв, за якими можна було б визначити достатність здійсненого використання однієї речі (матеріалу) для створення іншої, нової речі. Зазначена обставина підвищує роль судової практики в остаточному вирішенні спорів щодо того, чи призвела певна діяльність до створення нової речі чи ні. Остання, зокрема, виходить з того, що юридична (позасудова) формалізація факту створення нової речі не завжди є достатньою підставою для висновку про створення нової речі, наприклад у разі переведення приміщення із житлового фонду до нежитлового.

ЦК України крізь призму ч. 2 ст. 332 чітко не вказує, на який момент часу має визначатися вартість використаного для самочинної переробки матеріалу, проте, керуючись принципом справедливості, пропонується визначити цей момент станом на момент вирішення спору між сторонами – власником переробленої речі й специфікатором. Окремо звернуто увагу, що загальне правило набуття права власності на майно у ч. 1 ст. 328 ЦК України втілено у формулу простого легітимного дозволу – «дозволено все, що не забороняється законом», допускає можливість виникнення права власності й за аналогією закону. Тобто за аналогією ч. 3 ст. 332 ЦК України може унормуватись питання виникнення права власності й на нерухомі речі за умови, що інше не передбачено положеннями договору або закону.

Зроблено висновок, що сьогодні правильне використання такого способу набуття права власності як переробка прив'язано не виключно до положень ст. 332 ЦК України, а передбачає комплексний аналіз цих норм разом з іншими взаємопов'язаними зі ст. 332 ЦК України статтями кодексу, зокрема ст.ст. 328, 331, 335, 386 ЦК України.

Ключові слова: право власності, спосіб набуття права власності, переробка речі, нова річ.

Summary

Kharchenko H. H. Peculiarities of Acquisition of Ownership of a Processed Thing. – Article.

The article highlights the main characteristics of processing as a manner of acquiring ownership, and conducts a legal analysis of its application through the prism of the provisions of the civil legislation of Ukraine and the peculiarities of court practice in Ukraine.

It is emphasized that processing is the primary manner of acquiring ownership of a thing and is determined, among other things, by the fact that a new thing is necessarily created from materials belonging to another person, which, by the way, does not exclude the possibility of using the specifier also of its own materials in the process of processing. In court practice, the issue of creating a new thing in the order of specification is often worked out not only in the context of Art. 332 of the Civil Code of Ukraine, but also through other provisions of the Civil Code of Ukraine, in particular the provisions of Art. 331 of the Civil Code of Ukraine in the context of the emergence of ownership of newly created property.

It is noted that today the civil legislation of Ukraine does not contain clear criteria by which it would be possible to determine the sufficiency of the use of one thing (material) to create another, new thing. This circumstance increases the role of court practice in the final resolution of disputes regarding whether a certain activity led to the creation of a new thing or not. It, in particular, proceeds from the fact that legal (extrajudicial) formalization of the fact of creation of a new thing is not always sufficient grounds for concluding that a new thing has been created, for example, in the case of transferring premises from residential to non-residential.

The Civil Code of Ukraine, through the prism of Part 2 of Art. 332, does not clearly indicate at what point in time the value of the material used for unauthorized processing should be determined, however, guided by the principle of justice, it is proposed to determine this point as of the moment of resolution of the dispute between the parties – the owner of the processed thing and the specifier. Separately, attention is drawn to the fact that the general rule of acquiring ownership of property in Part 1 of Art. 328 of the Civil Code of Ukraine is embodied in the rule of a simple legitimate permission – «everything that is not prohibited by law is permitted», allowing for the possibility of the emergence of ownership by analogy with the law. That is, by analogy with Part 3 of Art. 332 of the Civil Code of Ukraine, the issue of the emergence of ownership to immovable property may be regulated, provided that that the provisions of the contract or law do not provide otherwise.

It is concluded that today the correct use of such a manner of acquiring ownership as the processing of a thing is tied not only to the provisions of Art. 332 of the Civil Code of Ukraine, but involves a comprehensive analysis of these provisions together with other interrelated articles of the code with Art. 332 of the Civil Code of Ukraine, in particular Art. 328, 331, 335, 386 of the Civil Code of Ukraine.

Key words: ownership, manner of acquiring ownership, processing of a thing, new thing.